

BOLA HUQUQ VA MANFAATLARINI XALQARO HUQUQIY HIMOYA QILISH INSTITUTI VA MANBAALARI: XALQARO STANDARTLAR VA MEXANIZMLAR

Abdusalomova Durdona

Jahon Iqtisodiyoti va Diplomatika Universiteti.

Xalqaro Huquq yo'nalishi magistranti

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10401737>

ARTICLE INFO

Received: 11th December 2023

Accepted: 17th December 2023

Online: 18th December 2023

KEY WORDS

Xalqaro huquq, bola huquqlari, xalqaro huquqiy himoya, BMT, YUNESKO, YUNISEF, Deklaratsiyalar, Konvensiyalar, Xalqaro Paktlar, Rezolyutsiyalar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada bolalarning huquq va manfaatlarini global miqyosda himoya qilish va rag'batlantirishga qaratilgan institut va xalqaro huquqiy himoyaning turli manbaalari o'rganiladi. Maqolada xalqaro standartlar va mexanizmlarni o'rganish orqali bolalar farovonligi, huquqlari va jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan qonunchilik asoslari, tamoyillari va vositalari chuqur tahlil etilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi va ular bilan bog'liq huquqiy mexanizmlar asosiy xalqaro hujjatlardan kelib chiqqan holda, maqolada ushbu hujjatlarda mustahkamlangan asosiy tamoyillar va huquqlarni o'rganildi va huquqiy asoslar va nazorat mexanizmlarini tahlil qilindi. Bundan tashqari, u bolalar huquqlarini himoya qilishni amalga oshirish va rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashda xalqaro hamkorlik, fuqarolik jamiyati ishtiroki va davom etayotgan siyosiy tashabbuslarning rolini batafsil ko'rib chiqadi. Maqolada, shuningdek, bolalar duch keladigan zamonaviy muammolar va zamonaviy tashvishlar ko'rib chiqilib, faol huquqiy choralar va xalqaro hamkorlik zarurligi ta'kidlandi.

Kirish

Bola huquqlarini himoya qilish va ta'minlash bugungi kunning global muammolaridan biri bo'lib, uni hal qilishdan butun jahon hamjamiyati manfaatdordir. Bu jamiyat hayotiyiligini kafolatlash va uning kelajakdagi rivojlanishini ta'minlashda yosh avlodning hal qiluvchi roli bilan izohlanadi. Ammo shuni e'tirof etish kerakki, dunyoning birorta davlati bolalar huquqlarini himoya qilish va ta'minlash sohasida namuna bo'la olmaydi. Hatto eng demokratik va iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ham voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning ko'payishi, turmush darajasi past oilalar mavjudligi, tibbiy yordamning yetarli emasligi tufayli bolalar o'limi, qarovsiz bolalarning ko'payishi holatlari uchrab turadi. Bu omillarning barchasi bolalar huquqlarini himoya qilish muammosini faqat milliy vositalar

bilan hal qilishning iloji yo'qligini isbotlaydi va butun dunyo hamjamiyatining sa'y-harakatlarini birlashtirish zaruriyatini namoyon etadi, yuqorida ta'kidlangan barcha omillar bola huquqlarini xalqaro huquqiy himoya qilish institutining paydo bo'lishiga olib keldi.

Bola huquqlarini xalqaro himoya qilish davlat va nodavlat xalqaro tashkilotlarning to'laqonli va barkamol shaxsni shakllantirish, ularning huquqlarini himoya qilishga ko'maklashish maqsadida bolaning huquqlarini rivojlantirish va ta'minlashga qaratilgan o'zaro kelishilgan harakatlar tizimidir. Bolalar huquqlarini himoya qilishni xalqaro huquqiy tartibga solish tushunchasi nisbatan yaqinda paydo bo'ldi. Birinchi jahon urushining tinch aholiga halokatli ta'siri va Yevropa va Shimoliy Amerikaning aksariyat mamlakatlarida bolalarni himoya qilish masalasiga qiziqish ortib borishi 1919-yilda Millatlar Ligasining Bolalar farovonligi qo'mitasini tuzishiga olib keldi. Bu davrda bolalarni himoya qilishning ijtimoiy standartlarini ishlab chiqishda nodavlat tashkilotlar, xususan, angliyalik Eglantayn Jebb tomonidan asos solingan "Xalqaro bolalarni asrash ittifoqi" katta rol o'ynadi. 1923-yilda ushbu tashkilot bolalarni yetarli darajada himoya qilish va ularga g'amxo'rlik qilishni ta'minlash uchun jamiyat rioya qilishi kerak bo'lgan asosiy shartlarni o'z ichiga olgan deklaratsiyani ishlab chiqdi.

1924-yilda Jenevada Millatlar Ligasi o'zining 5-sessiyasida "Xalqaro bolalarni asrash ittifoqi" tomonidan taklif qilingan "Bola huquqlari deklaratsiyasi"ni qabul qildi. Bu bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasidagi birinchi xalqaro huquqiy hujjat edi. Deklaratsiya 5 moddadan iborat bo'lib, u quyidagi bolalarni xalqaro huquqiy himoya qilish maqsadlarini shakllantirdi:

- bolaga moddiy va ma'naviy normal rivojlanish imkoniyatini berish;
- ozuqaga muhtoj bolani ovqatlantirish, kasal bolani parvarish qilish, yetim va boshpanasini yo'qotgan bolalarini boshpana va ularning yashashi uchun zarur bo'lgan barcha narsalar bilan ta'minlash;
- falokat holatlari va qiyin vaziyatlarda bolalarga birinchi bo'lib yordam ko'rsatilishi kerak;
- ekspluatatsiyaning barcha shakllaridan himoya qilish; bola uning eng yaxshi xislatlari kelajak avlod manfaati uchun ishlatilishini anglagan holda tarbiyalanishi kerak.

Deklaratsiyada birinchi marta bolalarga g'amxo'rlik va himoya qilish oila, jamiyat va hatto bir davlatning zimmasida emasligi – butun insoniyat bolalar farovonligi haqida qayg'urishi zarurligi ta'kidlandi.

Biroq, inson huquqlarini himoya qilishning ajralmas qismi sifatida bolalar huquqlarini xalqaro himoya qilish tizimi nihoyat Ikkinchi Jahon urushidan keyin Birlashgan Millatlar Tashkiloti doirasida paydo bo'ldi, uning asosiy tamoyillaridan biri inson huquq va erkinliklarini hurmat qilishni e'lon qilish edi. Inson huquqlarini hurmat qilish tamoyili 1945-yil, 24-oktyabrda qabul qilingan BMT Nizomida mustahkamlangan. Nizomning muqaddimasida xalqlarning "insonning asosiy huquqlariga, inson qadr-qimmatiga va erkinliklariga ishonchini yana bir bor mustahkamlash" qarori haqida so'z boradi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomining 1-moddasi 3-bandiga muvofiq, Tashkilotning maqsadlaridan biri " irqi, jinsi, tili va dinidan qat'iy nazar, barcha uchun inson huquqlari va asosiy erkinliklariga hurmatni rag'batlantirish va rivojlantirishda xalqaro hamkorlikni amalga oshirishdir". Nizom, shuningdek, inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlatlar

o'rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtiruvchi organlarni belgilab berdi: Bosh Assambleya tadqiqotlarni tashkil qiladi va tavsiyalar beradi (13-modda), Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash tavsiyalar beradi va inson huquqlarini ta'minlash bo'yicha komissiyalar tuzadi (63, 68-moddalar). Shunday qilib, BMT Nizomi inson huquqlarini xalqaro himoya qilish mexanizmini shakllantirish uchun huquqiy asos yaratdi, u inson huquqlarini himoya qilish sohasida xalqaro standartlarni ishlab chiqish va ularga rioya etilishi ustidan xalqaro monitoring organlarini yaratishni o'z ichiga oladi.

Bolaning jismoniy va ruhiy yetukligi tufayli uning huquqlarini himoya qilish choralarini ishlab chiqish zarurati bolalar huquqlarini xalqaro himoya qilishni alohida soha sifatida shakllantirishni talab qildi. Shu maqsadda BMT tomonidan Ijtimoiy komissiya va BMT Bolalar jamg'armasi (YUNISEF) tuzildi. Bundan tashqari, BMTning ixtisoslashtirilgan muassasalari bolalar huquqlarini himoya qilish bilan muayyan sohalarda shug'ullanadi: Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT), Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), Birlashgan Millatlar Tashkilotining Fan, madaniyat va ta'lim tashkiloti (YUNESKO).

Bolalar huquqlarini himoya qilish va ta'minlash masalalari bilan shug'ullanadigan tashkilot - BMTning Bolalar jamg'armasidir. UNICEF Bosh Assambleyaning 1946-yil 11-dekabrda 57(1)-sonli rezolyutsiyasi asosida tashkil etilgan. Unda aytilishicha, Jamg'arma urushdan keyingi Yevropadagi bolalarga yordam ko'rsatish uchun yaratilgan. U o'z ixtiyoridagi mablag'lar doirasida tashkil etilishi va ishlatilishi kerak va UNICEFdan yordam olayotgan hukumatlar bu yordamni ehtiyojga qarab va irqi, dini, millati yoki siyosiy qarashlari bo'yicha kamsitmasdan taqsimlashlari shart. Qarorga muvofiq, UNICEFning boshqaruv organi - Ijroiya kengashi tuzildi. Ijroiya Kengashi EKOSOS tomonidan BMTga a'zo davlatlar tomonidan taqdim etilgan nomzodlar orasidan tanlandi. Qarorda Ijroiya Kengashining 25 a'zosi: AQSh, SSSR, Avstraliya, Braziliya, Buyuk Britaniya, Kanada, Xitoy, Frantsiya, Polsha, Shvetsiya, Yugoslaviya vakillari ko'rsatilgan. Ijrochi direktor BMT Bosh kotibi tomonidan Ijroiya kengashi bilan kelishilgan holda tayinlangan. UNICEF Ijroiya kengashi 1946-yil 19-dekabrda o'zining birinchi yig'ilishini o'tkazdi. Bosh Assambleyaning 1953-yil 6-oktabrdagi 802(8) rezolyutsiyasi bilan uning vakolatlari kengaytirildi. o'z mamlakatlardagi mavjud iqtisodiy va siyosiy vaziyat, shuningdek, qurolli to'qnashuvlar natijasida qiyinchilikka uchragan bolalarga muddatli yordam. UNICEFning asosiy vazifasi rivojlanayotgan mamlakatlar hukumatlariga maktablar uchun asbob-uskunalar, oziq-ovqat, dori-darmonlar va o'qituvchilar uchun stipendiyalar bilan ta'minlash, mamlakatlardagi mavjud iqtisodiy va siyosiy vaziyat, shuningdek, qurolli to'qnashuvlar natijasida qiyinchilikka uchragan bolalarga yordam ko'rsatishdan iborat. UNICEF Ijroiya kengashi 36 kishidan iborat bo'lib, kengash faoliyatning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, dasturlarni tahlil qiladi va Fond byudjetlarini tasdiqlaydi. Shtab-kvartirasi Nyu-Yorkda joylashgan UNICEF Kotibiyati o'z ishini 140 dan ortiq mamlakatlarda joylashgan ofislari orqali amalga oshiradi. Xalqaro bolalar taraqqiyoti markazi UNICEF doirasida faoliyat yuritadi. U 1988-yilda Italiya hukumatining asosiy moliyaviy ko'magida ixtisoslashtirilgan ilmiy-tadqiqot va o'quv muassasasi sifatida tashkil etilgan.

Bola huquqlarini xalqaro himoya qilish bir qancha yo'nalishlarda amalga oshiriladi: 1) bolalar huquqlari sohasida xalqaro standartlarni tayyorlash maqsadida deklaratsiyalar, rezolyutsiyalar, konvensiyalar ishlab chiqish; 2) bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha

maxsus nazorat organini yaratish; 3) milliy qonunchilikni xalqaro majburiyatlarga muvofiqlashtirishga ko'maklashish (amalga oshirish faoliyati); 4) BMT Bolalar jamg'armasi orqali xalqaro yordam ko'rsatish .

Bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha qonunchilik bazasini yaratish faoliyat ikki yo'nalishda amalga oshirildi:

- inson huquqlari to'g'risidagi umumiy deklaratsiyalar va konvensiyalarda yoki bola bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ayrim ijtimoiy guruhlarning huquqlarini tartibga soluvchi xalqaro shartnomalarda (ayollar huquqlari) yoki munosabatlarning ma'lum bir sohasida bola huquqlarini mustahkamlash:
- bola huquqlarini maxsus tartibga soluvchi deklaratsiyalar va konvensiyalarni ishlab chiqish.

Inson huquqlarini xalqaro himoya qilish doirasida BMT Bosh Assambleyasi 1948-yil 10-dekabrda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini va 1966-yilda Inson huquqlari doirasida Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt va Iqtisodiy, ijtimoiyva madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakti qabul qildi. Deklaratsiya va paktlarda bolalarning huquq va manfaatlariga bevosita bog'liq bo'lgan bir qator qoidalar shakllantirilgan: bolalar tengligi prinsipi, onalik va bolalarni himoya qilish qoidalari, bolalarni ekspluatatsiyadan himoya qilish, bolalarning ta'lim olish huquqi.

Deklaratsiya va paktlarda bolalar tengligi tamoyili e'lon qilindi. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi paktida har bir bola irqi, rangi, jinsi, tili, dini, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulki yoki tug'ilishiga ko'ra hech qanday tarzda kamsitilmasdan, o'z huquqlarini himoya qilish huquqiga ega ekanligini belgilaydi . Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi pakt oilaviy kelib chiqishi yoki boshqa sabablarga ko'ra kamsitishni taqiqlaydi . Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida bolalarning nikohdan yoki nikohsiz tug'ilganidan qat'i nazar, teng huquqliligi to'g'risida so'z boradi: "Hamma bolalar, xoh nikohsiz tug'ilgan bo'lsin, bir xil ijtimoiy himoyadan foydalanishlari kerak" . Shuningdek, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi paktida oilaga "ayniqsa, ta'lim olish davrida hamda qaramog'idagi bolalarga g'amxo'rlik qilish va ularni tarbiyalash uchun mas'ul bo'lgan davrda imkon qadar keng himoya va yordam ko'rsatilishi kerak" ekanligi belgilangan. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi paktida oila jamiyat va davlat tomonidan himoyalani huquqiga ega ekanligi qayd etilgan . Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi paktga ko'ra, davlatlar "go'daklar o'limini kamaytirish hamda bolaning sog'lom rivojlanishini ta'minlash" choralari ko'radilar . Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi paktida har bir bola tug'ilgandan so'ng darhol ro'yxatga olinishi va ismga ega bo'lishi shart ekanligi belgilab qo'yilgan .

Bolalar salomatligi va ularning huquqlarini himoya qilishdagi xalqaro huquqiy normalar ichida bolalar o'rtasidagi nikohni ta'qiqlovchi normalar muhim ahamiyatga ega. Nikohga rozilik berish, nikoh yoshi va nikohni ro'yxatga olish to'g'risidagi 1962-yilgi Konvensiya davlatlar qonunchiligida nikoh uchun eng kam yoshni belgilashni nazarda tutadi. Konvensiya "belgilangan yoshga to'lmagan shaxs bilan nikoh qurishni taqiqlaydi, agar nikohda bo'lgan tomonlarning manfaatlarini ko'zlab vakolatli organ ushbu qoidadan istisnoga yo'l qo'ymasa ". BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1965-yil 1-noyabr va 1967-yil 7-noyabrda tegishli ravishda qabul qilingan "Nikohga rozilik, nikoh yoshi va nikohni qayd etishning minimal

yoshi” va “Ayollarga nisbatan kamsitishlarga barham berish to'g'risida”gi deklaratsiyada bolalar nikohini taqiqlovchi qoidalar mavjud.

Qullik va bolalar qul savdosi bilan bog'liq, shuningdek, fohishalik maqsadida ayollar va bolalar savdosiga qarshi kurashga bag'ishlangan xalqaro shartnomalarni ham ta'kidlash joiz. 1953-yilda Bosh Assambleya 794(8) rezolyutsiyasi bilan 1926- yilgi “Qullik Konvensiyasiga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida”gi Protokolni tasdiqladi. 1956-yilda Jenevada bo'lib o'tgan konferensiyada qullik, qul savdosini bekor qilish to'g'risidagi qo'shimcha konvensiya qabul qilindi. Konvensiya, xususan, bolalar mehnatidan foydalanish kabi qullikka o'xshash holatlarga yo'l qo'ymaslikni nazarda tutadi.

YUNESKO 1960-yil 14-dekabrda Ta'lim sohasida kamsitishlarga qarshi konvensiyani qabul qilgan bo'lib, unda davlatlar ta'lim sohasida irqi, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, siyosiy qarashlari bo'yicha kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik va zarurat tug'ilganda, ta'lim olishda kamsitishlarni bartaraf etish bo'yicha barcha choralarni qo'llashni, xususan, davlat boshlang'ich ta'limni majburiy va bepul qilish majburiyatini olgan qoidani o'z ichiga oladi .

Qurolli mojarolar paytida ayollar va bolalarni himoya qilishga oid xalqaro shartnomalarga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Urush vaqtida fuqarolarni himoya qilish to'g'risidagi 1949-yilgi Jeneva konvensiyasi va 1977-yilda qabul qilingan Jeneva konvensiyasiga qo'shimcha protokollar ayollar va bolalarni harbiy harakatlar ta'siridan himoya qilishda alohida o'rin tutadi. 1974-yilda Favqulodda vaziyatlarda va qurolli mojaralarda ayollar va bolalarni himoya qilish to'g'risidagi deklaratsiya qabul qilindi, unda davlatlarga tinch aholi ayollari va bolalarini alohida himoya qilish tavsiya qilindi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bolalar huquq va manfaatlarini xalqaro huquqiy himoya qilish xalqaro standartlar va mexanizmlardan kelib chiqqan holda muhim va rivojlanayotgan asosdir. Ushbu maqola Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (CRC) va ular bilan bog'liq huquqiy asoslar kabi xalqaro hujjatlarning ahamiyatini ta'kidlab, ushbu keng qamrovli huquqiy himoyaning asosiy elementlari va manbalarini yoritib berdi. Unda asosiy tamoyillar, nazorat mexanizmlari hamda bolalar farovonligi va huquqlarini rag'batlantirishda xalqaro hamkorlikning muhim roli o'rganildi. Bundan tashqari, maqolada bolalar duch keladigan zamonaviy muammolar va xalqaro hamkorlik va siyosiy tashabbuslar orqali ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar ta'kidlangan. Bolalar farovonligini oshirish bo'yicha global majburiyatlarni shakllantirishda Barqaror Rivojlanish Maqsadlarining (BRM) rolini ta'kidlab, maqola xalqaro huquqiy himoyalarning o'zaro bog'liqligi va bolalar uchun yaxshiroq dunyoga kengroq jamiyat intilishlarini ko'rsatib berdi. Muhimi, ushbu maqolada bayon etilgan keng qamrovli manba va mexanizmlar bolalar huquq va manfaatlarini to'liq va teng himoya qilishni ta'minlash bo'yicha xalqaro sa'y-harakatlarning hamjihatligidan dalolat beradi. Biz olg'a borar ekanmiz, butun dunyodagi barcha bolalar uchun yanada yorqinroq va adolatli kelajakni ta'minlash uchun ushbu bilimlardan foydalanish, hamkorlik qilish va xalqaro huquqiy himoyalarni rivojlantirishni davom ettirish juda muhimdir.

References:

1. Павлова Л. В. Международная защита прав ребенка // Права ребенка — законодательство и практика: Материалы республиканской научно-практической конференции.
2. Lundy C. An introduction to the Convention on the Rights of the Child. 1997. P. 21.
3. Black M. The children and the nations: The story of UNICEF. Sydney, 1986. P. 34.
4. Всеобщая декларация прав человека 1948 г.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
5. Международный Пакт о гражданских и политических правах 1966г.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
6. Международный Пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966г.
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml.
7. Конвенция о согласии на вступление в брак, брачном возрасте и регистрации браков, ст.2. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/conmarr.shtml.
8. Res. 794 (VIII). Transfer to the United Nations of the functions exercised by the League of Nations under the Slavery Convention of 25 September 1926.
9. Convention against Discrimination in Education 1960, article 4.a,
<https://www.unesco.org/en/legalaffairs/convention-against-discrimination-education>.